

The background of the cover features several antique firearms, including long-barreled rifles and pistols, arranged vertically and horizontally, creating a historical and military theme.

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

Дослідження

2018

Researches

HISTORY OF ANTIQUE ARMS

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ 2018

*Збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)*

КИЇВ
2020

Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України.
Протокол №3 від 28.05.2020 р.

**Історія давньої зброї. Дослідження
2018: збірник наукових праць Третьої
міжнародної зброєзнавчої конференції
(Київ, 12-14 червня 2018 р.)** / упоряд.
Д. В. Тоїчкін; Інститут історії України
НАН України. – К.: Інститут історії
України НАНУ, 2020. – 412 с.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. М. Ф. Дмитрієнко (голова),
д.і.н., проф., член-кор. НАН України
Г. В. Боряк, к.і.н. Д. В. Тоїчкін,
к.і.н. В. В. Томозов, к.х.н. В. М. Прокопенко,
к.і.н. О. О. Попельницька.

Упорядник:

к.і.н. Д. В. Тоїчкін

Рецензенти:

д.і.н., проф., член-кор. НАН України
О. П. Реєнт;
д.і.н. Т. В. Чухліб;
д.і.н. проф. І. Н. Войцехівська.

*Збірник наукових праць за матеріалами
Третьої міжнародної зброєзнавчої
конференції, що відбулася
у Києві (Україна) 12–14 червня 2018 р.*

Approved for publication by the Academic
Board of the Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences
of Ukraine. Protocol №3, 28.05.2020.

**History of Antique Arms. Researches 2018:
Collection of Scientific Papers of the Third
International Research Conference on the
History of Arms and Armor (Kyiv, June 12-
14, 2018)** / compiler Denys Toichkin; Institute
of History of Ukraine NASU. – Kyiv: Institute
of History of Ukraine NASU, 2020. – 412 p.

Editorial Board:

Ph.D., Prof. M. Dmytriienko (chair),
Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU H. Boriak, Ph.D. D. Toichkin,
Ph.D. V. Tomozov, Sc.D. V. Prokopenko,
Ph.D. O. Popelnytska.

Compiler:

Ph.D. Denys Toichkin

Reviewers:

Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU O. Reient;
Ph.D. T. Chukhlib;
Ph.D., Prof. I. Voitsekhivska.

*This collection of scientific papers based
on materials of the Third International
Conference on the History of Arms & Armor,
held in Kyiv, Ukraine, June 12–14, 2018.*

ЗМІСТ | CONTENT

<i>Денис ТОЇЧКІН</i> . III Міжнародна конференція з історії зброї у Києві <i>Denys TOICHKIN</i> . Third International Conference on the History of Arms and Armor in Kyiv.....	6
<i>Катерина ВАЛЕНТИРОВА</i> . Клинок зброї Манесського кодексу: паралелі в археологічному матеріалі з території України <i>Kateryna VALENTYROVA</i> . Edged Weapons of the Codex Manesse: Analogies in Archaeological Materials from the Territory of Ukraine	21
<i>Ігор ВОЗНИЙ</i> . Зброя XII – першої половини XIII ст. ударно-рубачою та ударно-дроблячою дії з теренів північної Буковини <i>Ihor VOZNY</i> . Strike-Slashing and Strike-Pounding Weapons of the 12th – Half of the 13th Century on the Territory of Northern Bukovyna....	37
<i>Андрей ГОЛУБЕВ</i> . К вопросу о возможностях использования некоторых категорий раннесредневекового вооружения в качестве этнокультурного маркера <i>Andriy HOLUBIEV</i> . To the Question of the Possibilities of Using Some Categories of the Early Medieval Arms as Ethnocultural Marker	51
<i>Володимир ГУЦУЛ</i> . Бойовий молот (<i>hache</i>) у лицарських турнірних поєдинках в Західній Європі першої половини XV ст. <i>Volodymyr HUTSUL</i> . Poll-axe (<i>hache</i>) in Chivalric Single Combats in Western Europe in the Early 15 Century	64
<i>Виктор КЛЁНКИН</i> . Старый кортик из Китая <i>Victor KLYONKIN</i> . An Old Dirk from China	82
<i>Олексій КЛЬОНКІН, Андрій ПАНІВ, Денис ТОЇЧКІН</i> . Пам'яті Віктора Кльонкіна <i>Oleksii KLYONKIN, Andriy PANIV, Denys TOICHKIN</i> . In Memory of Victor Klyonkin	99
<i>Пйотр Н. КОТОВІЧ</i> . Стан та перспективи досліджень пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі <i>Piotr N. KOTOWICZ</i> . The State and Prospects of Research of the Late Medieval Arms and Armour from Red Ruthenia.....	107

Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО, Роман ПРОХВАТИЛО.	
Кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	
Tamara KONDRATENKO, Nataliya KONDRATENKO, Roman PROKHAVATILLO.	
Flintlock Hunting Rifles of the 18th Century in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection	130
Олег МАЛЬЧЕНКО. Львівські гармати-симулякри XIX ст., як породження культури кітч	
Oleh MALCHENKO. Lviv 19 c. Guns-Simuliacres as a Breed of Kitch Culture ...	149
Олег МАЛЬЧЕНКО, Денис ТОЇЧКІН. Віртуальний музей української історичної зброї XV–XVIII ст.	
Oleh MALCHENKO, Denys TOICHKIN. Virtual Museum of Ukrainian Historical Weapons of the 15-18th centuries	197
Ірина МАРГОЛІНА. Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви Києва	
Iryna MARHOLINA. Holy warriors in the paintings of the Cyril Church of Kyiv.....	223
Валентина НЕСТЕРЕНКО. Шолом і кольчуга в експозиції Черкаського обласного краєзнавчого музею	
Valentyna NESTERENKO. Helmet and Mail in Exposition of Cherkassy Local Lore Museum	230
Надія НІКІТЕНКО. Світські фрески Софії Київської: історичний контекст і «сюжети зі зброєю»	
Nadiya NIKITENKO. Mundane Frescos of St. Sophia of Kyiv: Historical Context and «Plots are With Weapon».....	240
Людмила ПАЛИЙ. Меч группы «INGELRI»: інтерпретація надписей на клинке и поправки в датировке	
Liudmyla PALII. An «INGELRI» Sword from the Lviv Historical Museum: Interpretation of the Blade Inscriptions and Dating Corrections.....	262
Артем ПАПАКІН. Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.)	
Artem PARAKIN. Arms of the Early Piasts Retinue, 10th Century.	278
Олена ПОПЕЛЬНИЦЬКА. Японські мечі XVIII–XIX ст. у зібранні Національного музею історії України	

<i>Olena POPELNYTSKA. Japanese Swords of the 18th–19th Centuries</i> from the Collection of the National Museum of the History of Ukraine.....	298
<i>Володимир ПРОКОПЕНКО. Короткий огляд функціональних накладок</i> для підвісу сагайдаку з пласким колчаном <i>Volodymyr PROKOPENKO. A Short Review of Functional Plaques</i> for Fastening of the Sahajdak With a Flat Quiver.....	326
<i>Володимир ПРОКОПЕНКО, Святослав СИЧЕВСЬКИЙ.</i> Нові знахідки нагелів від кордів з території України <i>Volodymyr PROKOPENKO, Sviatoslav SYCHEVS'KYJ. New Findings</i> of the Kord Nagels (late medieval cold weapons) in Ukraine....	352
<i>Михайло ФІЛОНЕНКО. Колекція ручної короткоствольної вогнепальної</i> зброї у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс <i>Mykhailo FILONENKO. Collection of Hand-held Short-barreled Firearm in the</i> Fund Collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.....	362
<i>Володимир ШЕВЧЕНКО. Шашки майстра Османа Омарова із колекції</i> Національного музею історії України <i>Volodymyr SHEVCHENKO. Shashka of Osman Omarov in the Collection</i> of the National Museum of History of Ukraine.....	381
<i>Олена ШЕВЧЕНКО. Старожитності козацької доби Чернігівського</i> історичного музею в збірці Національного музею історії України <i>Olena SHEVCHENKO. Antiquities of the Cossack Period of the Chernihiv</i> Historical Museum in the Collection of the National Museum of History of Ukraine	391
<i>Олег ШИНДЛЕР. До питання про поширення шишаків</i> у Центральній та Східній Європі в XV-XVI ст. <i>Oleg SCHINDLER. To the Question on the Distribution of Shishaks</i> in Central and Eastern Europe in the 15th and 16th Centuries.....	397

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ОЗБРОЄННЯ ЧЕРВОНОЇ РУСІ

Пйотр Н. Котовіч

Анотація

УДК 94(4)«13/14»+904:623.444

Стаття присвячена малодослідженій проблемі вивчення розвитку комплексів озброєння, що побутували у Червоній Русі. Автор розглянув історію вивчення цієї проблеми від кінця ХІХ ст. Про поважну історико-зброєзнавчу традицію на землях колишньої Червоної Русі свідчать перші колекції середньовічних пам'яток місцевої шляхти, які формувалися ще у ХІХ ст. Фундаментальне значення мають археологічні знахідки. Наразі відомо вже принаймні кілька сотень екземплярів середньовічної зброї. Надзвичайно важливим джерелом для відтворення озброєння також є пам'ятки мистецтва тих часів. Автор розглядає найбільш представницькі артефакти та мистецькі зразки. Подальші перспективи дослідження передбачають комплексне вивчення усіх писемних пам'яток щодо аналізованого регіону, поглиблення дослідження військової іконографії, глибокий аналіз колекцій музеїв, де зберігаються історичні пам'ятки з Червоної Русі.

Ключові слова: Червона Русь, історія озброєння, колекції зброї.

Abstract

Piotr N. Kotowicz

UDC 94(4)«13/14»+904:623.444

THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH OF THE LATE MEDIEVAL ARMS AND ARMOUR FROM RED RUTHENIA

The paper concerns a not well known problem of late medieval arms and armour from the territory of Red Ruthenia, south-eastern part of Kingdom of Poland. The author discusses the history and state of research on this issue since the late 19th century. He concludes that only studies on complete sources base – written, iconographic and archaeological – could present a real depiction of the medieval military history of this region. The conclusion of this research should lead to the monography referring to the arms and armour of Red Ruthenia.

Keywords: Red Ruthenia, history of arms and armour, collections of historical weapons.

В історії середньовічної військової справи залишилось не так багато настільки малодосліджених регіонів, як Червона Русь. Це значна територія, до якої у період пізнього середньовіччя входили чотири менші територіальні одиниці, а саме: Галицька, Львівська, Перемишльська (Перемиська) і Саніцька землі. Після Другої світової війни вони частково опинилися в межах Польщі (Саніцька земля та частина Перемишльської землі) і Української РСР, а з 1991 року незалежної України (частина Перемишльської землі, Львівська та Галицька землі) (Рис. 1). Така ситуація призвела до того, що протягом багатьох років ця територія перебувала майже поза зоною досліджень як польських, так і українських чи російських зброєзнавців. Проте це починає змінюватися.

Червона Русь сформувалася внаслідок розпаду Галицько-Волинського (Галицько-Володимирського) князівства після раптової смерті його останнього правителя Юрія II Болеслава Тройденовича в 1339 році. Наступні роки (1340-1349) – це період збройних конфліктів між місцевою знаттю та польським королем Казимиром Великим, якому допомагали угорці, а також литовським князем Любартом, які один за одним заявляли свої права на ці землі¹. Ситуація стабілізувалася після того, як в середині XIV ст. землі колишнього Галицького князівства були поєднані з Польським Королівством, а після смерті Казимира Великого вони потрапляють під угорське правління. Натомість, колишнє Волинське князівство та Поділля опиняються під владою Литви. Остаточно Червона Русь, як пізніше називалась територія колишнього Галицького князівства, була приєднана до Польського Королівства королевою Ядвігою у 1387 році. Однак це було неспо-

Рис. 1. Територія Червоної Русі пізнього середньовіччя (1) і кордони окремих земель (сяніцької, перемишльської, львівської та галицької), які входили до її складу (2).

Опрацював П.Н.Котовіч

кійне місце. Сусідство не завжди дружньої Угорщини та Литви, непевної Молдови і загроза татарської й турецької навали² призводили до того, що середньовічні мешканці цих земель повинні були при собі постійно мати зброю. Ця потреба також підтверджувалась королівським даруванням земель, згідно з яким обдаровувані лицарі, солтиси чи війти мали з'являтися на військовий похід із відповідним арсеналом зброї³.

Таким чином, наприкінці середньовіччя у цих землях було повно зброї, що, на жаль, не надто детально висвітлено ні у книзі А. Н. Кірпічнікова «Военное дело на Руси», виданої 1976 р.⁴, ані у двох монументальних дослідженнях з історії зброї, опублікованих у Польщі наприкінці минулого століття⁵. Із земель Червоної Русі тільки про один релікт – наверш булави XIV ст. зі Звенигороду згадується у першій науковій праці, де обговорюється озброєння XIII-XVI століть⁶. У двох інших наукових розвідках, де йдеться про озброєння в Польському Королівстві в період з середини XIV до кінця XV ст., представлено інформацію щодо Червоної Русі, проте вона запозичена, завдяки ретельному пошуку Яна Шимчака, в основному з письмових джерел⁷. В них лише коротко описана іконографія творів мистецтва, які походять з Червоної Русі або зображення осіб, які пов'язані з цим регіоном⁸. Натомість небагато згадується про зброю тих часів, відому завдяки археологічним дослідженням або ж випадковим відкриттям⁹, тоді як детальний огляд зброєзнавчої історіографії відкриває багаті джерела інформації, яка нас цікавить.

Про поважну історико-зброєзнавчу традицію на землях колишньої Червоної Русі свідчать місцеві колекції середньовічних пам'яток. Уже в першій половині XIX ст. у багатьох маєтках заможних мешканців Східної Галичини сформувалися збірки історичної зброї. Одна з них, що належала князям Любомирським, стала важливою складовою відкритого 1870 р. Музею ім. Любомирських у Львові. До складу цієї колекції, поміж іншим, входило кільканадцять середньовічних мечів частина яких могла походити з території Червоної Русі¹⁰.

Інша багата колекція зброї належала львівському колекціонеру Болеславу Ожеховичу, тодішньому власнику маєтку Кальників біля Перемишля, який у 1919 р. передав місту Львову низку історичних предметів. Серед них була пара лицарських рукавиць у готичному стилі, «що сягають XV ст.», і три мечі періоду від XV ст., клинок одного з яких інкрустований латунним знаком у вигляді рівностороннього хреста, а другий позначений літерою «S»¹¹.

Наприкінці XIX ст., завдяки активному вивченню пізньосередньовічних письмових джерел, з'являються також перші наукові праці про старовин-

ну зброю. Серед цих робіт не можна оминати наукової праці Костянтина Гурського, присвяченої історії польської артилерії, частину якої автор присвятив середньовічній вогнепальній зброї, котра зберігалась у червоноруських фортецях¹². Подібні наукові праці видавались також у міжвоєнний період. У 1921 р. з'являється важливе дослідження Кароля Бадецького, присвячене середньовічному львівському ливарництву, де автор вперше публікує зображення бронзової гаківниці, котра зберігалась у заснованому 1908 р. Національному Музеї ім. Яна III у Львові і приписувалась роботі місцевих майстрів¹³. Тоді також виходить кілька публікацій, присвячених нововідкритим пам'яткам¹⁴.

XIX ст. приносить також перші археологічні відкриття пов'язані з історією військової справи. Слід згадати тут про відкриття «кінських підків, острог, шабель» які робив Антоній Шнайдер під час різних земляних робіт, які проводилися на Високому Замку у Львові. Ці пам'ятки згодом потрапили до фондів Музею Бібліотеки Оссолінських¹⁵. Невеликі археологічні праці на середньовічних стоянках, під час яких натикалися на середньовічне озброєння (Рис. 2) велися також у міжвоєнний період¹⁶.

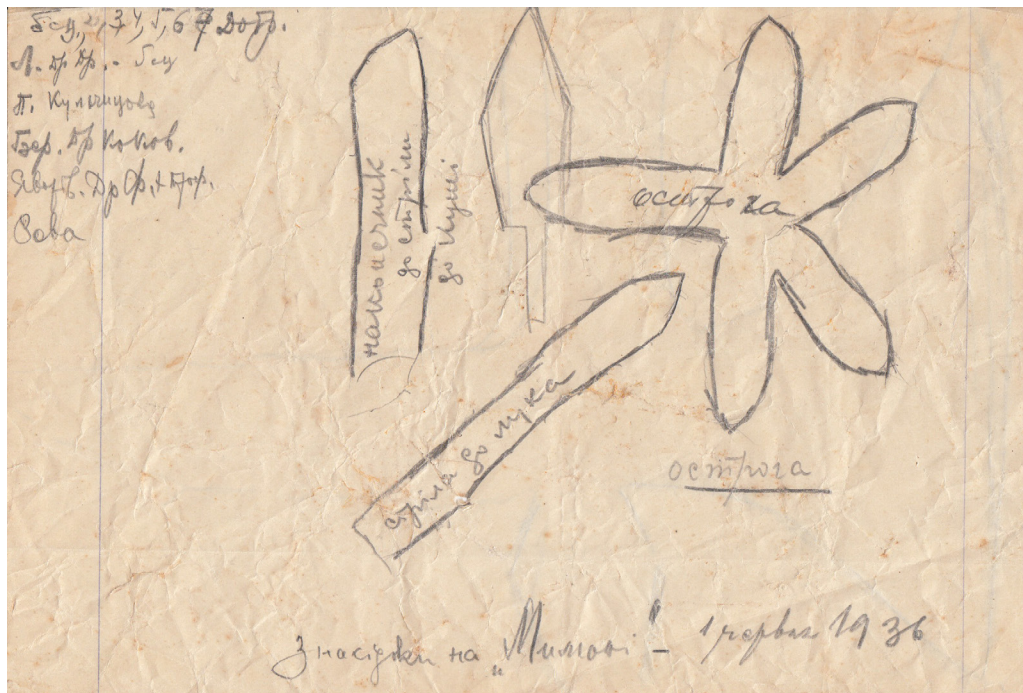

Рис. 2. Пізньосередньовічні мілітарія виявлені під час досліджень у червні 1936 р., які проводив Музей Товариства «Лемківщина» в Сяноці (м. Санок) на городищі в с. Мимонь (Польща) (за: Kotowicz P. N. Muzeum Towarzystwa..., С. 299, рис. 4).

У перші роки післявоєнного періоду спостерігався значний застій у дослідженнях пізньосередньовічної зброї як у Польщі, так і в УРСР. Це, в першу чергу, пов'язано зі зміщенням дослідницьких інтересів на військову справу раннього середньовіччя¹⁷. Проте згодом з'являється все більше і більше публікацій про знахідки пам'яток озброєння та кінського спорядження пізнього середньовіччя, які були виявлені на південному сході Польщі¹⁸ та інколи на заході України¹⁹. Іноді ці пам'ятники були неправильно датовані²⁰.

Також проводяться новаторські металографічні дослідження деяких пам'яток культури, знайдених під час археологічних розкопок²¹. Поодинокі пам'ятки з'являються і у важливих наукових працях, присвячених певним елементам озброєння як Польщі²² так і Русі²³.

Рис. 3. Архангел Михаїл у панцирі та з мечем (1) і озброєний вершник у сцені „Зустріч Ісуса Навина з Архангелом” (2) на іконі „Архангел Михаїл” з с. Нагужани (укр. Нагіряни) (Польща) (за Jara K., Glinianowicz M., Kotowicz P. N. Ikony..., rys. 4:2, 5:2).

Рис. 4. Арбалетники та лучники (стрільці) в сцені „Мучеництво св. Себастіана” на стінах костелу в Гачові (Польща) (за Glinianowicz M. *Elementy uzbrojenia...*, rys. 18).

Рис. 5. Львівський староста Рафал Тарновський герба Леліва (†1441), надгробна плита з базилики св. Духа у Переворську (Пшевorsk, Польща). фот. Д. Шувальські.

Рис. 6. Сяніцький староста Вежб'єнта з Браниць герба Гриф (†1425), фрагмент епітафії з фондів Національного Музею в Кракові (за Kaczmarek K. *Poczet starostów sanockich – Sanok*, 2009 – С. 17).

Падіння комунізму та можливість практикувати необмежену кордонами науку протягом останніх тридцяти років викликало різке зростання інтересу до обговорюваних питань не тільки серед польських, але й українських дослідників. Збільшення кількості археологічних розкопок, що проводяться останніми десятиліттями на території середньовічних міст і замків, та значне збільшення кількості вільних знахідок (які часто здобуваються незаконним шляхом чорними археологами) привело до значного збагачення початкової бази новими оригінальними пам'ятками. Публікуються матеріали як старих²⁴, так і нових досліджень та відкриттів²⁵, а також оновлюється аналіз пам'яток, опублікованих раніше²⁶. З'являються нові спроби

інтерпретації зброї, відображеної на мистецьких реліквіях Червоної Русі, пов'язаних з культурою Латинської Європи²⁷ та візантійського кола²⁸. Проте надалі лише поодинокі пам'ятки з території Червоної Русі наводяться у проблемних монографіях, присвячених різним аспектам середньовічної польської, руської чи загальноєвропейської військової справи²⁹. Частіше інформація про червононоруське озброєння з'являється у контексті аналізу письмових джерел³⁰.

Представлений огляд історії вивчення середньовічного озброєння Червоної Русі свідчить про відродження цієї теми останніми роками.

Спробуємо проаналізувати дослідницьку базу, яку ми маємо для майбутніх спроб всебічного відтворення тогочасних мілітарних ресурсів цього регіону.

Зброезнавство – це міждисциплінарна галузь, яка, крім різностороннього дослідження предметів озброєння та кінного спорядження, включає в себе інтерпретацію письмових та іконографічних джерел. Тільки висновки, зроблені на основі повного аналізу цих трьох груп історичних пам'я-

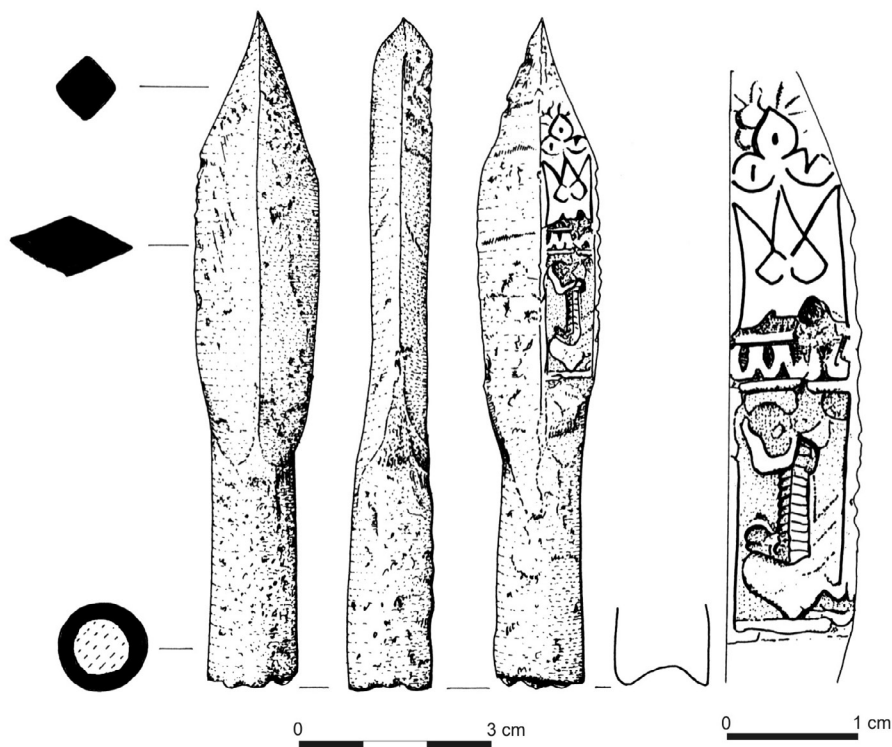

Рис. 7. Прикрашений наконечник болта від арбалета з Кросна (за Kotowicz P. N. *Muzyczuk A. Militaria średniowieczne...*, rys. 7).

ток, дають підставу для відтворення усіх змін в озброєнні, що відбувались на території, яка нас цікавить.

Письмові джерела містять багаті і ще не повністю пізнані факти про середньовічну зброю Червоної Русі. Велике значення мають королівські документи про дарування, в яких були зазначені військові обов'язки лицарів, вйтів і солтисів в обмін на майно, що їм передавалось³¹.

Не менш важливими є судові записки, міські рахунки, цехові статути, заповіти, списки замкового майна та ряд інших документів³². Значна їх частина була представлена у монументальному багатотомному випуску під назвою «Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego»³³. У цих документах подається латинська, і часом польська, назва озброєння, але, передусім, ми можемо з них дізнатися про облаштування окремих воїнів та зброю, яка зберігалась у містах і замках. Окрім того, зазначені документи містять численні посилання на виробників зброї та її ціни. На перший план тут висувається інформація про найважливіший міський центр Червоної Русі – Львів, але

Рис. 8. Кам'яні артилерійські кулі з археологічних досліджень, які велися на замковому пагорбі в Сяноці і на руїнах замку „Соб'єнь” в с. Монастирець біля Ліська. фот. Д. Шувальські.

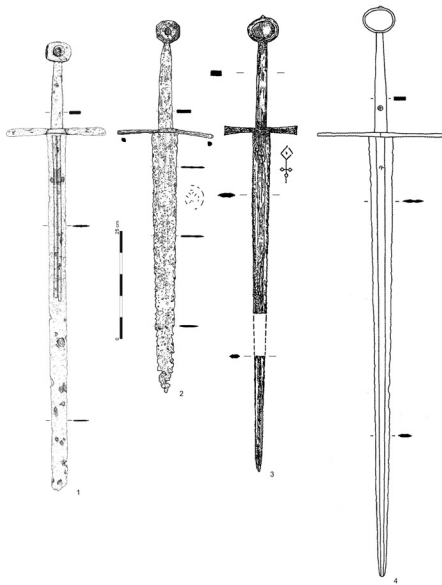

Рис. 9. Пізньосередньовічні мечі, виявлені на території Червоної Русі: с. Динів (1), околиця Яслицьк (2), Радимно (3-4) (1 – за Glinianowicz M., Kotowicz P. N. *Dwa nieznane...*, рис. 1:b; 2 – за Kotowicz P. N., Glinianowicz M. *Późnośredniowieczny miecz...*, рис. 1:1; 3 – за Koperski A. *Miecz średniowieczny...*, рис. 1; 4 – за Biborski M., Żabiński G. *Two Late Medieval Swords...*, Fig. 3:b).

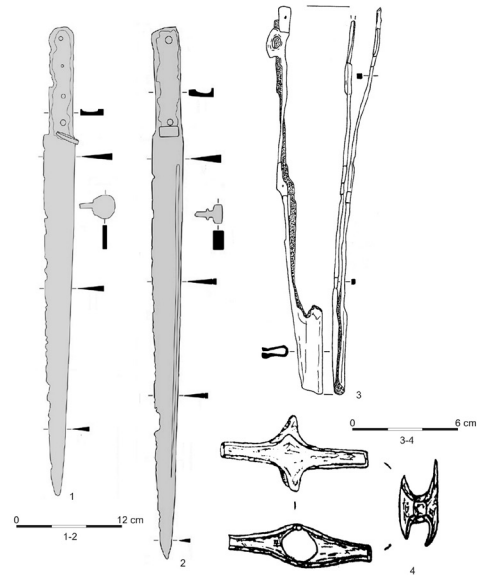

Рис. 10. Пізньосередньовічна біла (холодна) зброя з території Червоної Русі: корди з околиць села Нараїв (1) і з хребта Кострич (2), піхва кинджала з с. Мимонь (3) та гарда шаблі зі Львова (4) (1-2 – за Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. *Корди...*, рис. 1, 3; 3 – за Kotowicz P. N. *Problematyka „Zamczyska” w Mymoni...*, рис. 6:2; 4 – за Мацкевий Л. *Археологічні...*, рис. 152:6).

також ми знаходимо тут ряд посилань на озброєння менших міст і окремих замків.

Надзвичайно важливим джерелом для відтворення озброєння є пам'ятки мистецтва тих часів. Попри те, що іноді їх цінність піддається сумніву, насамперед, через художні спрощення, а також залучення традиційних античних й ранньосередньовічних мотивів, і навіть фантастичних персонажів, проте, зазвичай, зображення найкраще показують лицарські обладунки³⁴. При дослідженні матеріалів Червоної Русі ми маємо кілька різноманітних (хоча їх не дуже багато) категорій іконографічних джерел, створених у мистецьких колах, пов'язаних як з латинською, так і візантійською культурами. Цікавим є той факт, що ці мистецькі кола не являли якихось ізольованих груп, але запозичували одне від од-

ного теми, іноді користуючись послугами художників, які працювали в іншому жанрі. Яскравим прикладом є ікони західної Русі XV ст., що зберігаються здебільшого в музеях Львова та Сянока, які окрім традиційних зразків, де святі воїни, зображені у класичному, візантійському антуражі, містять також мотиви, запозичені з готичного мистецтва (Рис. 3)³⁵. З іншого боку, присутні також роботи у виключно латинському стилі, як-то настінні розписи костелу в селі Гачув (укр. Гачів) біля Кросна (Рис. 4) або монастиря в м. Пшеворск (укр. Переворськ). Для них характерний набагато більший реалізм. А іконографічні зображення в іншому стилі зустрічаються нечасто. Варто відзначити, що з досліджуваних земель маємо лише одну лицарську надгробну плиту – львівського старости Рафала з Тарнова герба Леліва (†1441), розташовану у базиліці Св. Духа в Пшеворську (Рис. 5)³⁶.

Аналізуючи лицарське озброєння Червоної Русі, ми повинні також брати до уваги магнатів, які займали важливі посади на цій території, але поховані за її межами. Серед них: Вежбента з Браниць герба Гриф (сяніцький

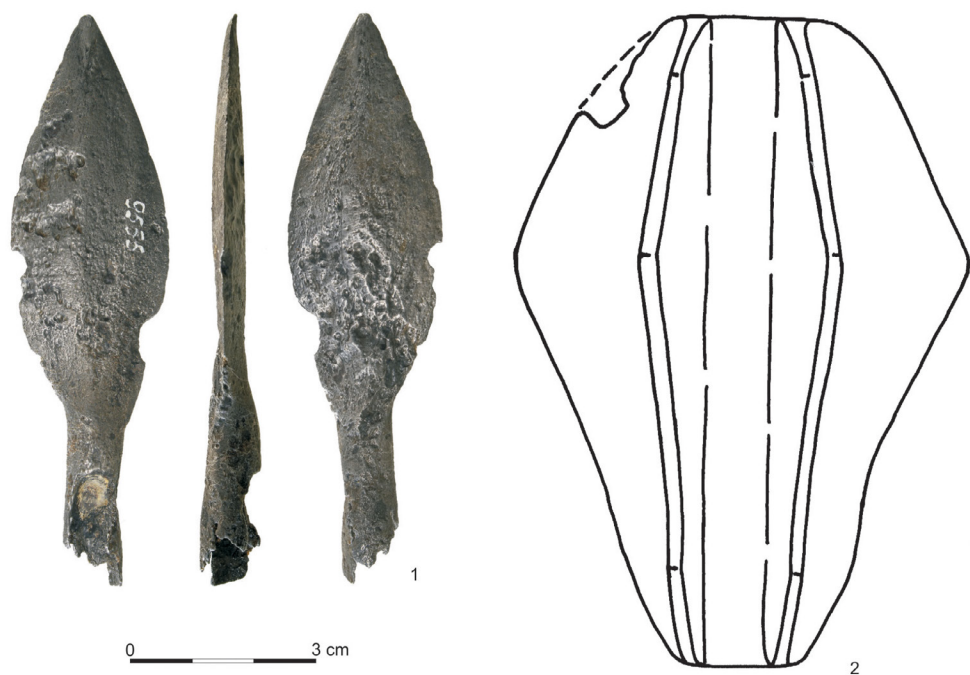

Рис. 11. Наконечник списа з замку „Соб’єнь” с. Монастирець біля Ліська (1) і верхівка булави зі Звенигороду (2) (1 – за Liwoch R. Groty..., рис. 1:1; 2 – за Кирпичников А.Н. Военное дело... – С. 48, табл. XI:4).

староста, †1425) (Рис. 6), Ян II зі Спрови герба Одровонж (староста львівський, самбірський, жидачівський, стрийський, галицький, воєвода руський, †1485)³⁷, чи Фелікс з Панєва герба Годземба (каштелян львівський, староста жидачівський та стрийський, †1488).

Проте для дослідників середньовічного озброєння найважливішими є речові джерела. Вони повідомляють нам не тільки про форму чи розміри зброї, що використовувалась на даних теренах, але й надають можливість (за допомогою спеціалізованих досліджень) дізнатись про технологію її виготовлення. На жаль, у результаті різних історичних обставин, головне воєн, не вціліла жодна повна колекція середньовічної зброї, яка може бути пов'язана з територією Червоної Русі. І хоча в арсеналі Львівського історичного музею зберігаються пам'ятки озброєння (в основному мечі), успадковані від довоєнних Львівських музеїв, проте більшість із них не має точно визначеного місця походження. Тому фундаментальне значення для наших досліджень мають археологічні знахідки. При вивченні таких знахідок стає зрозумілою їхня значимість. Як правило, внаслідок тривалого перебування в землі, ці пам'ятки є некомплектними або ж і значно пошкодженими. Серед них найбільш важливими є артефакти, виявлені під час професійних розкопок, оскільки проаналізувавши контекст їх віднайдення, можна дійти висновків, як і коли вони потрапили під землю. Проблема в тому, що надзвичайні випадкові знахідки все частіше відкриваються чорними археологами. У цьому разі ми втрачаємо найважливіший пізнавальний елемент – вищезазначений історичний контекст відкриття цих пам'яток. Натомість отримуємо ненадійну, а іноді навіть неправдиву інформацію щодо місця та обставин знайдення цих предметів.

Однак наразі відомо вже принаймні кілька сотень екземплярів середньовічної зброї. За чисельністю переважають елементи, пов'язані з метальною зброєю – наконечники стріл лука і болти (арбалетні стріли), які в ході військових операцій часто використовувались масово та губились. Вони, як правило, виявляються під час дослідження середньовічних замків і доводять, що споруди були в облозі³⁸. Серед них трапляються такі рідкості, як наконечник арбалетної стріли з міста Кросно, прикрашений готичною літерою «V» і короною, увінчаною лілією³⁹ (Рис. 7). Рідше подібний характер мають кам'яні або свинцеві кулі з ручної вогнепальної зброї та артилерії⁴⁰ (Рис. 8).

Серед оприлюднених пам'яток Червоної Русі є кілька екземплярів холодної зброї – мечі, корди, стилети, шаблі та їх елементи⁴¹ (Рис. 9-10). На жаль, усі комплектні екземпляри походять із випадкових відкриттів, здійс-

Рис. 12. Пізньосередньовічні пластини панцирів з археологічних досліджень, які велися на замковому пагорбі в Сяноці і на руїнах замку „Соб'єнь” в с. Монастирець біля Ліська. Фот. Д. Шувальські.

Рис. 13. Пізньосередньовічні вудила з городка в с. Мимонь і шпора (острога) з замкової гори в Сяноці. Фот. Д. Шувальські.

нених, зокрема, в річках (як біля міста Радимно), тощо. Аналогічним чином вціліло кілька екземплярів древкової та ударно-роздрібнюючої зброї⁴² (Рис. 11). Щоправда, ми маємо досить численні знахідки пізньосередньовічних чеканів і топорів, але їхня військова функція у багатьох випадках є сумнівною⁴³. Зовсім рідко трапляються елементи захисного озброєння, зокрема кілька наборів панциря (обладунку)⁴⁴ (Рис. 12) та кольчуги з Кросна⁴⁵. Натомість на території Червоної Русі ми не виявили жодного шолому, щита⁴⁶, або захисних елементів для рук та ніг. Більш численними є кінні

Рис. 14. Розташування місць археологічних розкопок на території колишньої Червоної Русі, де було виявлено численні колекції пізньосередньовічної зброї та озброєнь: 1 – Галич; 2 – Жидачів; 3 – Коросно (Krosno); 4 – Львів; 5 – Мимонь (Мута́нь); 6 – Монастирець (Manasterzec); 7 – Перемишль (Przemyśl); 8 – Радимно (Radymno); 9 – Сянік (Sanok); 10 – Урич.

обладунки, у вигляді шпор, стрепен, підков чи вудил, які найчастіше гу-бляться за різноманітних обставин⁴⁷ (Рис. 13).

Завершимо цей короткий огляд пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі кількома коментарями щодо подальших перспектив його дослідження. Безсумнівно, було б надзвичайно важливо комплексно вивчити усі писемні пам'ятки щодо аналізованого регіону. Після глибшого аналізу вони можуть вказати, чи Червона Русь була невід'ємною частиною Польського Королівства в плані озброєнь, чи вона характеризувалася певною своєрідністю. Вивчення цих джерел дозволило б також дати кількісну оцінку озброєння Руського воєводства під час воєн XV ст. між Польським Королівством та Мацеєм Корвіном, Турцією чи Молдовою, а також за спустошливих татарських набігів.

Надзвичайно важливо було б також поглибити дослідження військової іконографії. Так на повний аналіз чекають пам'ятки готичного станкового живопису, які зберігаються у Львівській картинній галереї, деякі з пам'яток латинського мистецтва з південного сходу Польщі, а також західно-руського іконопису, в основному, з львівських колекцій.

Необхідним є глибоке вивчення колекцій музеїв, де зберігаються історичні пам'ятки з тих місць, що ми розглядаємо. Відображення знаних елементів озброєння на карті показує чітку диспропорцію між територіями південно-східної Польщі та західної України (Рис. 14). Проте ця диспропорція, безсумнівно, є штучною, і зумовлена, головним чином, незначною зацікавленістю українських дослідників цією темою. Дуже важливо було б поглибити вивчення фахівцями виявлених на цій території пам'яток, що дозволило б визначити технічний рівень зброї, яка тоді виготовлялась. Наразі є лише декілька металографічних аналізів, проведених кілька десятиліть тому в основному Єжи П'ясковським над пам'ятками з околиць міста Сянік (пол. Санок).

Не можна також забувати про важливий аспект дослідження, яким є символіка зброї, котра відображається не лише у її назві, а й, перш за все, у зображеннях та написах, які її оздоблюють⁴⁸. Безумовно, треба було б дослідити ще можливий вплив найближчих сусідів Червоної Русі на зброю її війська. Аналізуючи це озброєння, не слід ігнорувати зразки, які ймовірно походили від кочівників з Чорного моря, Великого князівства Литовського⁴⁹, Молдови, Угорщини⁵⁰. На вивчення також чекає проблема успадкування деяких елементів озброєння Галицько-Волинського князівства⁵¹. Кульмінацією цієї роботи повинна бути монографія про озброєння Червоної Русі, яка б стала вихідним пунктом для подальших досліджень.

ПОСИЛАННЯ Й ПРИМІТКИ

- 1 *Paszkiewicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1925. – С.46-164.
- 2 *Baczkowski K.* Najazd węgierski na Podkarpacie w 1474 roku // *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, т. 9 – Rzeszów, 1978 – С. 125-134; *Plewczyński M.* Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku – Oświęcim, 2014 – С. 1-282.
- 3 *Zajączkowski S.* O wojskowych powinnościach sołtysów w Polsce w okresie monarchii stanowej // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, т. XIX/1 – Białystok, 1973 – С. 23-59; *Zajączkowski S.* Obowiązki wojskowe wójtów w państwie polskim w okresie monarchii stanowej // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Т. 21 – Białystok, 1978 – С. 3-44; *Nadolski A., Dankowa J.* Uwagi o składzie i uzbrojeniu polskiej jazdy rycerskiej w latach 1350-1450 // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. Т. XXVI – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1983 – С. 91-110.
- 4 *Кирпичников А.Н.* Военное дело на Руси в XIII-XV вв. – Ленинград, 1976 – С. 1-136.
- 5 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350-1450 – Łódź, 1990 – С. 1-530; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450-1500 – Toruń, 1998 (II видання – 2003) – С. 1-398.
- 6 *Кирпичников А.Н.* Военное дело... – С. 48, примітка 169, табл. XI:4. У своїй попередній праці Кирпичников датує цю пам'ятку на XIII або навіть I. половину XIII ст. – *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX-XIII вв. // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. Е1-36 – Москва-Ленинград, 1966 – С. 28, 132. У свою чергу Р.Лівох не виключає навіть, що згадана булава походить щойно з XVII ст. – *Liwoch R.* Buławy z zachodniej Ukrainy // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. II – Kraków-Sanok, 2006 – С. 75, кат. 24.
- 7 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 208-406; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 125-304. Це був наслідок ранішої монографічної праці Я.Шимчака, присвяченої цим питанням – *Szymczak J.* Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego w Polsce XIII-XV w. – Łódź, 1989 – С. 1-336.
- 8 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 52, 63, 73, 76-77, 79, 81, 119, 120, przyp. 58, гус. 56, 70 – де аналіз зображення св. Юрія зі Словіти, а також епітафії і надгробного каменя Вежб'єнти з Браниць, сяніцького старости; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 27, 79, гус. 24, 46 – в якому знову було зображено св. Юрія зі Словіти (тут помилково як мідьорит) та обговорено епітафію Рафала Тарновського з базилики Св. Духа у м. Переворську (Пшеворск).
- 9 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 127, 138, 140, 158, гус. 31 – де обговорено стилет з Музею в Ярославі, топори з Радимна, булаву із Звенигорода і гаківницю зі Львова.
- 10 *Katalog broni w Muzeum imienia Lubomirskich* – Lwów, 1876 – С. 2-4; *Treter M.* Przewodnik po Muzeum imienia Książąt Lubomirskich we Lwowie – Lwów, 1909 – С. 72, 75; *Терський С. В.* Середньовічна зброя у львівський музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад // *Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”*, № 555 – Львів, 2006 – С. 14. Зараз більша частина цих мечів (15 екземплярів), датованих на XIV-XV ст. зберігаються у відділі зброї Львівського історичного музею. – пор. *Терський С. В.* Середньовічна зброя..., С. 16; *Петрик Н. Р.* Початки формування збірок військово-історичних пам'яток музеями Львова

(друга половина XIX – початок XX ст.) // *Гринчишин Б.* Знахідки середньовічних мечів як важливе джерело до вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі, С. 89-95. У путівнику по виставах Музею Любомирських згадуються також „наконечники стріл, шпори, татарські стріли, широкі підкови, топори та сокири” – *Treter M. Przewodnik...*, С. 8.

- 11 *Badecki K.* Zbiory Bolesława Orzechowicza – Lwów, 1922 – С. 18, 20, 23, tabl. V, VII.
- 12 *Górski K.* Historia artylerji polskiej – Warszawa, 1902 – С. 16-17, 19-20, 22, 26-31, 219-222.
- 13 *Badecki K.* Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie – Lwów-Warszawa-Kraków, 1921 – С. 43-44; *Męcki R.* Muzeum Narodowe im. króla Jana III. Przewodnik po zbiorach – Lwów, 1936 – С. 49.
- 14 *Jędrzejowicz J.* Ciekawe wykopalisko // *Broń i Barwa*, T. 6/1 – Warszawa, 1939 – С. 20.
- 15 *A.S. (Schneider A.)* Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach // *Przegląd Archeologiczny*, p. I/I - Lwów, 1876 - С. 19.
- 16 *Kotowicz P. N.* Muzeum Towarzystwa „Łemkowszczyzna” w Sanoku – przyczynek do historii polskiej i ukraińskiej archeologii w okresie międzywojennym // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, т. 21, С. 299, рис. 4.
- 17 *Nadolski A.* Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku – Łódź, 1954 – С. 1-296; *Hilczérówna Z.* Ostrogi polskie z X-XIII wieku – Poznań, 1956 – С. 1-148; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 1. Мечи и сабли IX-XIII вв. // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. Е1-36 – Москва-Ленинград, 1966 – С. 1-180; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 2..., С. 1-216; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 3. Доспех. Комплекс боевых средств // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. Е1-36 – Ленинград, 1971 – С. 1-148; *Кирпичников А.Н.* Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. Е1-36 – Ленинград, 1973 – С. 1-140; *Медведев А. Ф.* Ручное метательное оружие. Лук и стрелы, самострел VIII-XIV вв. // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. Е1-36 – Москва, 1966 – С. 1-178.
- 18 Наприклад: *Kunysz A.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej Ziemi Sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka, w świetle źródeł archeologicznych // *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, T. III (1960-1961) – Rzeszów 1963 – rys. 12:b; *Kunysz A., Persowski F.* Przemyśl w starożytności i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340) – Rzeszów, 1966 – rys. 53:b; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem // *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965* – Rzeszów, 1966 – С. 96, rys. 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem. Prace archeologiczne i konserwatorskie w 1966 r. // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966* – Rzeszów, 1968 – С. 201, rys. 17:b,e; *Janowski J.* Nowe nabytki Muzeum w Krośnie // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967* – Rzeszów 1971 – С. 195-198, rys. 1, 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967 // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967* – Rzeszów 1971 – С. 143-144, rys. 5, 10:a-c,f,g; *Cabalska M.* Grodzisko w Mymoni, pow. Krosno w świetle badań archeologicznych // *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, T. 3 – Warszawa, 1975 – С. 333, rys. 3:a-c, g-j, i; *Koperski A.* Miecz średniowieczny z Radymna, pow. Jarosław // *Wiadomości Archeologiczne*, T. 40/3 – Warszawa, 1975 – С. 427-428; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w latach 1968-1969 //

- Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972 – Rzeszów 1975 – ryc. 22:7, 23, 24:10-15; *Koperski A.* Zespół zabytków archeologicznych z Radymna w zbiorach Muzeum Okręgowego w Przemyślu // *Materiały i Studia Muzealne*, T. 3 – Przemyśl, 1980 – C. 95-117.
- 19 *Мацкевий Л.* Археологічні пам'ятки Львова – Львів, 2008 – рис. 122.
- 20 *Cabalska M.* Wędzidło typu huńskiego z Mymonia, pow. Sanok // *Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za 1965 r.* – Rzeszów, 1966 – C. 59-61; *Cabalska M.* Wędzidła z pobocznikami z wielowarstwowych stanowisk wczesnośredniowiecznych // *Wiadomości Archeologiczne*, t. 35 – Warszawa, 1970 – C. 14-19, ryc. 1:a.
- 21 *Nosek E.* Wyniki analizy metaloznawczej wędzidła z Mymonia, pow. Sanok // *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965* – Rzeszów, 1966 – C. 62; *Mazur A., Nosek E.* Porównanie technologii wykonania wędzideł z Chełmca, pow. Nowy Sącz, Mymonia, pow. Sanok i Nowej Huty-Pleszowa // *Materiały Archeologiczne*, t. 8, C. 215-222; *Piaskowski J.* Metaloznawcze badania wczesnośredniowiecznych narzędzi żelaznych z Radymna, woj. przemyskie // *Materiały i Studia Muzealne*, t. IV – Przemyśl, 1981 – C. 174-184, ryc. 1:1,3,5, 2:1,3,5; *Piaskowski J.* Metaloznawcze badania starożytnych i wczesnośredniowiecznych przedmiotów żelaznych i żużla z południowo-wschodnich ziem Polski // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1976-1979* – Rzeszów, 1984 – C. 194, ryc. 8:42-4.
- 22 *Konieczny K.* Ręczna broń palna w Polsce w XV i XVI wieku // *Muzealnictwo Wojskowe*, t. 2 – Warszawa, 1964 – tabl. VI; *Głosek M., Nadolski A.* Miecze średniowieczne z ziem polskich – Łódź, 1970 – kat. 52, tabl. XVII:52; *Kobielski S.* Polska broń. Broń palna – Wrocław 1975 – ryc. 10; *Kajzer L.* Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976 – C. 70-71, 75 ryc. 12, 23; Broń średniowieczna z ziem polskich, red. A. Nadolski – Łódź, 1978 – kat. 177, tabl. 32; *Głosek M.* Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w. – Warszawa, 1984 – kat. 308; *Lewandowski M.* Puginały średniowieczne z ziem polskich // *Mediaevalia Archaeologica*, red. A. Nadolski – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986 – C. 112, kat. 30, tabl. IV:4.
- 23 *Киртичников А.Н.* Военное дело... – С. 48, примітка 169, табл. XI:4.
- 24 *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича – Київ, 1997, С. 200; *Koperski A.* Katalog // *Dzieje Przemyśla. Tom I. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne. Część I.* Źródła archeologiczne do pradziejowego i wczesnośredniowiecznego Przemyśla – Przemyśl, 2001 – Ryc. 60:B; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku – Sanok, 2002 – passim; *Рожко М.* Зброя дального бою стародавньої Тустані (Наконечники стріл лука та самостріла (арбалета)) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, т. CCXLIV – Львів 2002 – С. 305, 306-307, рис. 7-8; *Koperski A.* Początki osadnictwa słowiańskiego i rozwój wczesnośredniowiecznego Przemyśla // *Dzieje Przemyśla. Tom I. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne. Część II. Analiza źródeł i synteza* – Przemyśl, 2004 – C. 107; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy – Sanok 2004 – kat. 86-107, 109-110, 127, 129, 133, 135, 137, 151, 153, 158-159; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu w świetle zabytków archeologicznych ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku // *Seminarium Trepczańskie* – Sanok, 2007 – C. 59-63, ryc. 6:2-3, 7:1-5; *Kotowicz P. N., Chlewicki R.* O pożytkach z archiwów. Późnośredniowieczny trzewik pochwy miecza z badań Tadeusza R. Żurowskiego na zamku „Sobień” w Manastercu

- // *Variae Sententiae. Księga jubileuszowa Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, ред. J. Podgórska-Czopek – Rzeszów, 2010 – С. 139-162; *Liwoch R. Groty spod zamku Sobień w Manastercu* // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. IX - Kraków-Rzeszów-Sanok, 2013, С. 239-240; *Гринчишин Б. Знахідки середньовічних мечів...* // *Історія давньої зброї. Дослідження 2014* – Київ 2014 – С. 89-95; *Заремба А. Мечи XIV-XV веков в музеях юго-западной Украины* // *Воинские традиции в археологическом контексте: от позднего латена до позднего средневековья* – Тула, 2014 — С. 178, рис. 5; *Котовіч П. Н., Миська Р., Поясник Н. Середновічні та ранномодерні елементи спорядження вершника та кінської зброї з фортеці Тустань* // *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат у доісторичну добу та в середновіччі; проблеми їх збереження та використання. Збірник тез*, ред. Р. Миська et al – Львів, 2016 – С. 16-17.
- 25 *Корчинський О. Зудеч (короткий підсумок архелогічних досліджень)* // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 11 – Львів 2007 – рис. 7-8; *Мацкевий Л. Археологічні...*, рис. 152:6; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A. Militaria średniowieczne z Królewskiego Miasta Krosna* // *Acta Militaria Mediaevalia*, Т. 4 – Kraków-Sanok, 2008 – С. 125-166; *Glinianowicz M., Kotowicz P. N. Dwa nieznanе późnośredniowieczne miecze z południowo-wschodniej Polski* // *Arma et Medium Aevum. Studia nad uzbrojeniem średniowiecznym*, ред. Р. Kucypera, Р. Pudło, G. Żabiński – Toruń, 2009 – С. 182-197; *Kotowicz P. N. Architektura obronna i wyposażenie załogi zamku sanockiego w różnym średniowieczu* // *Фортеця. Збірник Заповідника „Тустань” на пошану Михайла Рожка* – Львів, 2009 – С. 366-378; *Kotowicz P. N., Glinianowicz M. Późnośredniowieczny miecz z sygnowaną głowicą z okolic Jasłisk w ziemi sanockiej* // *Non Sensistis Gladius. Studia ofiarowane Marianowi Głowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, ред. О. Ławgynowicz, J. Maik, P. A. Nowakowski – Łódź, 2011 – С. 201-218; *Скарби підземного Львова. Каталог виставки археологічних знахідок із досліджень Ратівної Археологічної Служби у Середмісті Львова* – Львів 2011 – С. 110-111, кат. 242-243, 246-248; *Wojcieszczuk N. (ред.) Uratowane skarby podziemnego Lwowa. Katalog wystawy* – Lwów, 2016, С. 19, 56, 98; *Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. Корди: пізньюсередньовічна холодна зброя з нових надходжень Національного музею історії України* // *Історія давньої зброї. Дослідження 2016, Том II* – Київ 2017 – С. 127-129, 131-132, рис. 1, 3.
- 26 *Nowakowski P. A. Analiza archeologiczna militariów z Radymna woj. przemyskie* // *Przemyskie Zapiski Historyczne*, т. XI – Przemyśl, 1998 – С. 12-17, 29, kat. 1,4,6,31, tabl. 1:1, 3, 4:2, 13:1; *Biborski M., Żabiński G. Two Late Medieval Swords from Little Poland* // *Acta Archaeologica Carpathica*, т. 41 – Kraków 2006 – С. 151, Fig. 3:b.
- 27 *Pela W. The King and fashion – Comments on discoveries of cup heel spurs throught Central Europe, from the second half of the 15th century* // *Medieval Europe. Basel 2002. 3rd International Conference of Medieval and later Archaeology*, ред. G. Helmig – Heringen, 2002 – С. 336, Fig. 2:b; *Nowakowski P. A. Arsenaly domowe rycerstwa polskiego w średniowieczu* – Toruń, 2006 – С. 47, 50, 51, 61-62, 71-72, 90-91, 113, 116-117, 127, 129, 131-133, 135, 137-138, 154-155, 174, tabl. 7-11, 39-42; *Glinianowicz M. Elementy uzbrojenia na późnośredniowiecznych malowidłach z kościoła w Haczowie* // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. IV – Kraków-Sanok, 2008 – С. 61-85.
- 28 *Grotowski P. Motyw gotyckiej zbroi płytowej jako wczesny przejaw okcydentalizacji w ruskim malarstwie ikonowym XV wieku* // *Artifex Doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gądomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, т. II – Kraków, 2007 – С. 47-56; *Jara*

- K., Glinianowicz M., Kotowicz P. N. Ikony ze zbiorów sanockich muzeów jako źródło do poznania uzbrojenia pogranicza Małopolski i Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu // *Cum Arma per Aeva. Uzbrojenie indywidualne na przestrzeni wieków*, red. P. Kucypera, P. Pudło – Toruń, 2011 – C. 222-273.
- 29 Świątosławski W. Strzemięta średniowieczne z ziem polskich – Łódź, 1990 – kat. 138; Nowakowski A. Wojskowość w średniowiecznej Polsce – Malbork, 2005 – C. 91, ryc. 57; Bogacki M. Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza – Zakrzewo, 2009 – ryc. 81:B, 88; C. 101; Strzyż P. Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne – Łódź, 2011 – C. 22, 60, tabl. IV:3-7, XXXIX:1-9, XLIII:3,8-9,18-20, tab. 1:7, 9, 2:24-28, 84, 393, 915-916, 923-929; Strzyż P. Broń palna w Europie Środkowej w XIV-XV w. – Łódź 2014 – C. 47-48, 114, 127, 140-141, tabl. XI:3-7, CI:3, 8-9, 30-32, 40; Marek L. Średniowieczne uzbrojenie Europy łacińskiej jako *Ars Emblematica* // *Wratislavia Antiqua*, t. 22 – Wrocław, 2017 – C. 155, ryc. 259:b.
- 30 Наприклад: Мальченко О. Арсенали українських замків XV-XVII ст. – Київ, 2004; Szymczak J. Początki broni palnej w Polsce (1383-1533) – Łódź, 2004.
- 31 Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України. Ч. 1 – Львів, 1906 – C. 1, 4-5, 8-9, 10, 13, 18, 25, 28, 37, 41, 59, 65; Zajączkowski S. O wojskowych powinnościach..., C. 23-59; Zajączkowski S. Obowiązki wojskowe..., C. 3-44; Nadolski A., Dankowa J. Uwagi o składzie..., C. 91-110.
- 32 Наприклад: Najstarsza księga miejska. 1382-1389 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. 1, red. A. Czołowski – Lwów, 1892; Górski K. *Historia piechoty polskiej* – Kraków, 1893 – C. 222-223; *Księga przychodów i rozchodów miasta*. T. 1. 1404-1414 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. II, wyd. A. Czołowski – Lwów, 1896; *Księga przychodów i rozchodów miasta*. T. 2. 1414-1426 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. III, wyd. A. Czołowski – Lwów, 1905; *Księga ławnicza miejska 1441-1448* // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. IV, wyd. A. Czołowski, S. Jaworski – Lwów, 1921; Charewiczowa Ł. *Handel średniowiecznego Lwowa* – Lwów, 1925; *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima*, t. 1 // *Zabytki Dziejowe*, t. 2, red. W. Rolny - Lwów, 1927; Badecki K. *Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa: studium rekonstrukcyjne* // *Kwartalnik Historyczny*, T. 41 – Lwów, 1927 – C. 556, 560, 564; Charewiczowa Ł. *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej* – Lwów, 1929; *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima*, t. 2 // *Zabytki Dziejowe*, t. 3, red. W. Rolny - Lwów, 1930; Arłamowski K. *Dzieje przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce* – Przemyśl, 1931 – C. 11-12, 190, 204; Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1604* // *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi* – Lwów, 1931 – C. 393-394; *Księga ławnicza*, t. 1-2 // *Pomniki dziejowe Przemyśla*, t. 1-2, red. J. Smółka, Z. Tymińska – Przemyśl, 1936; *Materiały do historii miasta Sambora. 1390-1795*, wyd. A. Dörflerówna – Lwów, 1936; *Fastnacht* A. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 1 (A-I) – Brzozów, 1991; *Fastnacht* A. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 2 (J-N) – Brzozów, 1998; *Fastnacht* A. *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, cz. 3 (O-Z) – Kraków, 2002.
- 33 Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. I-XIX, red. K. Liske, A. Prochaska – Lwów, 1868-1906.
- 34 Nadolski A. (ped.) *Uzbrojenie w Polsce...*, C. 23-25.

- 35 Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького – Київ, 2014 – кат. 35-36, 39-42, 49, 81, 106.
- 36 Nowakowski P. A. Arsenaly domowe..., tabl. 16-17.
- 37 Nowakowski P. A. Arsenaly domowe..., tabl. 7-11, 39-42.
- 38 Kunysz A. Osadnictwo wczesnośredniowieczne..., ryc. 12:b; Żurowski T. R. Sobień nad Sanem..., C. 91, 96, ryc. 4-5; Żurowski T. R. Sobień nad Sanem. Prace..., C. 201, ryc. 17:e; Żurowski T. R. Sobień nad Sanem – badania..., ryc. 24:10-15; Żurowski T. R. Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., C. 144, ryc. 10:a-c; Cabalska M. Grodzisko w Mymoniu..., C. 333, ryc. 3:a-c, h-j; Koperski A. Katalog..., ryc. 60:B; Kotowicz P. Militaria średniowieczne..., C. 8-10, кат. 5-44, 64-66, 69, 73-78, tab. III: 7-12, IV:1-4,6-12, V:1-6,10-13, VI:1-9, VII:1-7,9-12, IX:1-3; Рожко М. Зброя дального бою..., C. 305, 306-307, рис. 7-8; Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze..., кат. 87-103, 158-159, fot. 21; Kotowicz P. N. Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu..., C. 60, ryc. 7:1-3; Корчинський О. Зудеч..., рис. 7; Kotowicz P. N. Muzyczuk A. Militaria średniowieczne..., C. 140-142, ryc. 9:1-5; Мацкевий Л. Археологічні..., рис. 122:4-8; Kotowicz P. N. Architektura obronna..., C. 376-377, ryc. 3:2-7; Скарби підземного Львова..., C. 110-111, кат. 242-243; Liwoch R. Groty..., C. 239-240, ryc. 1:2-3; Wojcieszczuk N. (ped.) Uratowane skarby..., C. 19.
- 39 Kotowicz P. N. Muzyczuk A. Militaria średniowieczne..., C. 135-140, ryc. 7-8; Marek L. Średniowieczne uzbrojenie..., C. 155, ryc. 259:b.
- 40 Żurowski T. R. Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., C. 136, 143-144, ryc. 5; Kotowicz P. Militaria średniowieczne..., C. 15, кат. 56-61, fot. 1; Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze..., кат. 104-107; Kotowicz P. N. Muzyczuk A. Militaria średniowieczne..., C. 142-144, ryc. 9:6-11; Kotowicz P. N. Architektura obronna..., C. 373-376, ryc. 2:1-2, 3:1; Strzyż P. Średniowieczna broń palna w Polsce..., C. 22, 60, tabl. IV:3-7, XXXIX:1-9, XLIII:3,8-9,18-20, tab. 1:7, 9, 2:24-28, 84, 393, 915-916, 923-929; Strzyż P. Broń palna w Europie Środkowej..., C. 47-48, 114, 127, 140-141, tabl. XI:3-7, CI:3, 8-9, 30-32, 40.
- 41 Jędrzejowicz J. Ciekawe..., C. 20; Koperski A. Miecz średniowieczny..., C. 427-428; Koperski A. Zespół..., C. 97, кат. 1, ryc. 2; Lewandowski M. Puginały średniowieczne..., C. 112, кат. 30, tabl. IV:4; Фіголь М. Мистецтво..., C. 200; Nowakowski P. A. Analiza..., C. 12-14, кат. 1, 4, tabl. 1:1,3; Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze..., кат. 127; Kotowicz P. N. Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu..., C. 58-59, ryc. 6:2; Мацкевий Л. Археологічні..., рис. 122:16, 152:6; Biborski M., Żabiński G. Two Late Medieval Swords..., C. 151, Fig. 3:b; Glinianowicz M., Kotowicz P. N. Dwa nieznanne..., C. 182-197; Kotowicz P. N. Architektura obronna..., C. 377; Kotowicz P. N., Chlewicki R. O pożytkach z archiwów..., C. 139-162; Kotowicz P. N., Glinianowicz M. Późnośredniowieczny miecz..., C. 201-218; Заремба А. Мечи XIV-XV веков..., C. 178, рис. 5; Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. Корди..., C. 127-129, 131-132, рис. 1, 3.
- 42 Кирпичников А.Н. Военное дело... – C. 48, примітка 169, табл. XI:4; Kotowicz P. Militaria średniowieczne..., C. 6, кат. 3, tab. I:5; Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze..., кат. 87, fot. 20; Liwoch R. Groty..., C. 239, ryc. 1:1.
- 43 Janowski J. Nowe nabytki..., C. 195-196, ryc. 1 (тут неправильне датування пам'ятки); Głosek M. Późnośredniowieczna..., C. 30, 35, 39, 41-42, кат. 9, 46, 77-78, 86-92, 94-95, tabl. VII:E, XI:E, XV:E-F, XVIII:F, XX:D-E,G-H, XXII:D-E, XXV:B, XXXIII:C, XXXVI:C,E; Nowakowski P. A. Analiza archeologiczna..., C. 18-21, кат. 6, 14-21, tabl. 4:2, 6:3, 7:1-3,

- 8:1-3, 9:1-2; *Ławrynowicz O., Strzyż P.* Nowe zabytki broni obuchowej z okolic Roztocza // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, т. VI – Lublin, 2001 – С. 263, рис. 2:7; *Koperski A.* Początki..., С. 108; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 129, 133, 135, 137, 153, fot. 30, 33; *Kotowicz P. N.* Nieznany topór późnośredniowieczny z Radymna w zbiorach archeologicznych Muzeum w Jarosławiu // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. I – Kraków-Sanok, 2005, С. 165-169; *Корчинський О.* Зудеч ..., рис. 17; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria..., С. 131-133, рис. 4:1-2. Особливо суперечливим здається зараз військове призначення черешкових сокир, відомих між іншим з Галича і Перемишля, що інколи розглядається як частина обладнання монгольських воїнів, а іноді навіть особливий вид пізньосередньовічного бердиша – *Kita A., Kokowski A.* Znalezione ze „Starego Sanu” w Przemyślu // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, т. 24 – Rzeszów 2003 – С. 355-359; *Терський С. В.* З історії української зброї XIII-XVIII ст. Сокири-бердиші та алебарди // *Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”*, Но. 528 – Львів 2005 – С. 18-19, рис. 1:3,7; *Kotowicz P. N., Michalak A.* Late medieval battle-axes with tangs from the Polish lands. A component of Tatar or local weaponry? // *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, т. XX – Łódź 2007 – С. 9-21. З недавніх відкриттів: *Wojcieszczuk N. (ред.)* Uratowane skarby..., С. 56. Барато (в тому числі пізньосередньовічна іконографія) вказує проте на це, що були цез знаряддя, які використовувались головним чином при обробці шкіри.
- 44 *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem. Prace..., С. 201, рис. 17:b; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania..., рис. 22:7, 23; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., С. 10-11, кат. 45-51, tab. IX:11-13,15-18; *Корчинський О.* Зудеч..., рис. 8; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 148-149, рис. 12:1.
- 45 *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 144-148, рис. 10-11.
- 46 Фрагментом щита, звичайно, не є прикрашений напівкруглими заклепками листовий метал, виявлений під час дослідження замку „Соб’єнь” і с. Монастирець біля Ліська (Польща) – *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., С. 143-144, рис. 10:e.
- 47 *Kunysz A., Persowski F.* Przemyśl..., рис. 53:b; *Janowski J.* Nowe nabytki..., С. 197, рис. 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., С. 144, рис. 10:f-g; *Cabalska M.* Grodzisko w Mymoniu..., С. 333, рис. 3:g, і; *Koperski A.* Zespół..., С. 100, кат. 32, рис. 33; *Świętosławski W.* Strzemiona..., кат. 138; *Nowakowski P. A.* Analiza..., С. 29, кат. 31, tabl. 13:1; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., С. 12-13, кат. 52-55, 67-68, tab. X:2,4-5, XI:4-5, XII:4; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 110, 151, fot. 22; *Корчинський О.* Зудеч..., рис. 8; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu..., С. 61-63, рис. 6:3, 7:5; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 149-153, рис. 12:2-4, 13, 14:1-4, 15; *Мацкевий Л.* Археологічні..., рис. 122:28-29; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna..., С. 377-378, рис. 3:8-12; Скарби підземного Львова..., С. 110-111, кат. 246-248; *Wojcieszczuk N. (ред.)* Uratowane skarby..., С. 56, 98.
- 48 *Marek L.* Średniowieczne uzbrojenie Europy łacińskiej..., passim.
- 49 Наприклад: *Rackevičius G.* Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII-XVI a. – Vilnius, 2002; *Бохан Ю.* Зброя Вялікага княства Літоўскага 1385-1576 – Мінск, 2003.
- 50 Наприклад: *Kalmár J.* Régi magyar fegyverek – Budapest, 1971.
- 51 Питання озброєння Галицько-Волинської Русі все ще однак чекає свого монографа – *Кійко В.І.* Історіографія розвитку військової справи у Галицько-Волинському

Князівстві // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 634 – Львів, 2008 – С. 137. Звичайно, цієї теми не вичерпує ні стаття В. М. Петегирича: Оружие и снаряжение всадника // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (реннеславянский и древнерусский периоды), ред. В. М. Петегирич – Київ, 1990. – С. 163-171), ні причинкарські праці інших авторів – наприклад: *Liwoch R. Buławy z zachodniej Ukrainy* // Acta Militaria Mediaevalia, т. II – Kraków-Sanok, 2006, С. 67-78; *Liwoch R. Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochew mieczowych od X do połowy XIII w.* // Acta Militaria Mediaevalia, т. IV – Kraków-Sanok, 2008, С. 39-59; *Возний І. П., Федорук А. В.* Вістря стріл X–XIV ст. з території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 670 – Львів, 2010 – С. 30-39; *Возний І. П., Федорук А. В.* Військовий обладунок і спорядження вершника X – XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром // Археологія, № 4 – Київ, 2012 – С. 62-73; *Греков В. Д.* До питання історії захисного обладунку воїнів Південно-Західної Русі X – першої половини XIII ст. // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 724 – Львів, 2012 – С. 49-55; *Пивоваров С. В.* Металеві навершя булав з давньоруських пам’яток Буковини // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 724 – Львів, 2012 – С. 32-35; *Терський С. В.* Меч у Галицькому та Волинському князівствах (XI – перша половина XIII ст.) // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 752 – Львів, 2013 – С. 5-13; *Возний І. П.* Ударное вооружение Северной Буковины XII – первой половины XIII вв. // Время войны. Победители и побежденные, Stratum Plus, № 4 – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2014, С. 55-64; *Терський С. В.* Кістень у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIV ст.) // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 784 – Львів, 2014 – С. 3-12; *Терський С., Омельчук Б.* Рогові кістені у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIII ст.) // Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття. Науковий збірник Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції, ред. Тинченко Я.Ю., Давидюк В.В., Міненко Л.М. – Київ, 2014 – С. 9-12.

Відомості про автора. *Пйотр Н. Котовіч*, доктор археології, Історичний музей у Сяніку (Польща).

About Author. *Piotr N. Kotowicz*, Ph.D., Archaeology, Adjunct, Historical Museum in Sanok (Poland), e-mail: p_kotowicz@o2.pl

Наукове видання

**ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ
ДОСЛІДЖЕННЯ 2018:
збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)**

Упорядник: Д. Тоїчкін

Макет: Д. Тоїчкін

Історія давньої зброї. Дослідження 2018: збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.) / упоряд. Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 412 с.

ISBN 978-966-02-9292-5

УДК [93+930]:623.4

Збірник наукових праць укладений за матеріалами Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції, яка відбулася у м. Київ (Україна) 12-14 червня 2018 р.

Видання розраховане на фахівців у галузі зброєзнавства та суміжних спеціальних історичних дисциплін, археологів, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Підписано до друку 28.08.2020 р. Формат: 70x100/16.

Ум. друк. арк. Обл. вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. №

Друк: Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України.

Інститут історії України НАНУ
Національний військово-історичний музей України
Національний заповідник «Софія Київська»

III Міжнародна Зброєзнавча Конференція

Київ, 12-14 червня 2018 р.

III International Conference on the History of Arms & Armor

Kyiv, June 16-18, 2018

www.zbroeznav.com

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Національний
військово-
історичний
музей України

NIHONTO 鍛月物
ГАЛЕРЕЯ ЯПОНСКИХ МЕЧЕЙ NIHONTO

CAAS
АНТИКВАР

FRAC